

*Г. Шевченко, філолог каф. полоністики,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

РЕЦЕПТИВНА ЕСТЕТИКА В ШЕВЧЕНКОЗНАВЧИХ ПРАЦЯХ О. І. БІЛЕЦЬКОГО

Розглядаються питання взаємодії автора і читача у колі рецептивної естетики, а також літературно-естетичні позиції Т. Шевченка в оцінці О. І. Білецького. Шевченкознавчі праці О. І. Білецького займають важливе місце в компаративних пошуках ученого, виробленні методики дослідження матеріалу. Подібні дослідження творів Шевченка відкривають прямий шлях до вивчення більш спільних закономірностей розвитку слов'янських літератур. Цій проблемі академік О. І. Білецький приділяв велику увагу. Ідеї його були глибокі, з випередженням на кілька десятиліть. Лишаються актуальними вони й для сучасного літературознавства.

***Ключові слова:** рецептивна естетика, компаративістика, автор, читач.*

Необхідність постановки означеної проблеми диктується не лише її теоретичною важливістю, а й практичними потребами сьогодення. Передовсім ідеться про всебічне вивчення естетичної категорії читача представниками різних філологічних дисциплін. І хоча формування естетичної свідомості суспільства тепер відбувається в основному завдяки високим інформаційним технологіям, все ж таки інтерес до естетичного розгляду проблеми читача у сучасному суспільстві поглиблюється.

Важливою ділянкою в наукових розвідках О. І. Білецького було вивчення творчості класиків української літератури. Головним чином це – Т. Шевченко, М. Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Леся Українка, І. Франко. В галузі Шевченкознавства О. Білецьким було проведене глибоке дослідження перекладів творів Тараса Шевченка слов'янськими мовами (польською, хорватською, болгарською, сербською, чеською). Найвідоміші праці вченого з історії цього питання такі, як: "Тарас Шевченко" (1939р.), "Світове значення творчості Шевченка" (1951р.), "Шевченко і слов'янство" (1952р. та маловідома та недрукована праця О. І. Білецького "Про переклад творів Т. Шевченка на інші слов'янські мови" (1961р.) (зберігається у фонді Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва м. Києва. Фонд № 30, опис 1, № 13; відсутній початок і закінчення), свідчать про великий акцент вченого на широкому резонансі творів поета у слов'янському світі.

Спадщина Т. Шевченка, на думку дослідника – важливий матеріал до вивчення історії слов'янства. Відомі постаті Польщі, Чехії, Болгарії, Хорватії не лише визначали за українською літературою право на існування, а й захоплювалися її самотутністю.

Дійсно, щоб переконатися в обізнаності Т. Шевченка із світовою культурою та уявити рівень естетичної культури великого українського поета недостатньо ознайомитися з його творами. На думку О. Білецького, слід вивчати славу Т. Шевченка поза межами України та його впливу на інші літератури. Розглянувши багатий фактичний матеріал, Білецький вдається до аналізу історії перекладів Шевченка в Польщі, Чехії, Болгарії, Хорватії, Югославії. Твори Шевченка було перекладено на всі мови Європи. Його боротьба проти кріпацтва мала інтернаціональне значення, ушляхетнюючи його поезію, та через "справді гуманістичну ідейність" надавала їй універсального значення.

Творчість Т. Шевченка завжди цікавила не тільки прихильників літератури, а й любителів справжньої поезії тим, що в ній не було нічого штучного, синтетичного. Письменник світового значення, подібно до багатьох слов'янських поетів, мав тісний зв'язок зі світовою культурою. Протягом усього свого життя він підтримував інтернаціональні контакти, вивчаючи культуру та духовне життя інших народів.

Як слушно зауважував О. І. Білецький, початковий період розвитку українського літературознавства, проходив під знаком романтики, визначаючись, головним чином особливостями, збирання та вивчення матеріалу, властивими різним "ідейним напрямкам романтизму і в інших країнах" (традиції Гердера, братів Грімів, Я. Коллара та інших) [1, 74]. Новий етап у розвитку українського романтизму припадає на кінець 30–40 років XIX ст. Це – період творчої діяльності Т. Шевченка, М. Костомарова, А. Метлинського.

Рання творчість Т. Шевченка, результатом якої став "Кобзар", розвивалася саме у руслі романтизму. З його творами 40–50 рр. українська поезія увійшла у коло розвинутих європейських літератур та мала помітний вплив у XIX ст. на поезію слов'янських народів. Поетика Т. Шевченка, близька до народної традиції, еволюціонувала (не пориваючи з нею) до все більшої оригінальності та своєрідності. Т. Шевченко вніс в українську поезію небувале багатство тем, радикально поширюючи її культурні горизонти, включив в неї сучасні та історичні мотиви з життя багатьох європейських народів та ідеї й образи європейських літератур.

Проповідуючи у своїх творах любов до людини, Т. Шевченко присвятив всього себе боротьбі за майбутнє свого народу, боротьбі не абстрактній, а спрямованій проти людиноненависників різних мастей. Люди в його творчості – основа, і для зображення їх він мобілізував усі свої спостереження, знання, досвід. Так "Кобзар" Шевченка, близький до народної пісні, в якій вилилася вся доля, характер України, в "Катерині" письменник передає душевні переживання "жінки з народу", звертаючись до своєї героїні зі

словами співчуття і передчуття лихої долі ("Катерино, серце моє..."). У повістях "Музикант" і "Художник" поет подає історію та долю обдарованих людей, демонструючи унікальну внутрішню культуру поета, широку освіченість та естетичний смак. Поєми "Відьма", "Лілея", "Слепая" талановито оспівують гірку долю спокушеної, кинуті дівчини-кріпачки. У поемах "Сон", "Кавказ" яскраво й образно виявилися політичні переконання поета.

Зокрема, у повістях Т. Шевченка найвиразнішим персонажем є сам розповідач, мандрівний художник – образ цілковито автобіографічний. Так повість "Художник" є підтвердженням цьому, бо цей твір, як зауважує О. І. Білецький – дорогоцінний документ для висновку про культуру і інтелект поета. Минуле Т. Шевченка, було багатим на контрасти. Коло його вражень було досить широким. Він особливо відносився до людей і фактів, мав величезний арсенал життєвих вражень від подій, побуту, людей, природи. Як справедливо зауважує О. Білецький, у повістях художника-живописця, видає не тільки увага до барв, ліній, але й численні асоціації зображуваного з улюбленими картинами. "Для того, щоб стати епіком з лірика, він вводить у свої повісті значний елемент описів-пейзажів, портретів, побутових замальовок" [1, 230]. Повість "Художник" дає змогу скласти уявлення про величезну естетичну культуру великого українського письменника, про ті незабутні враження, що виніс Т. Шевченко від Петербурга, від тієї культурної атмосфери, що була оточенням для нього. Перед читачем постає не тільки різні моменти біографії поета, а й ряд інших даних, що створюють уявлення про художні смаки та естетичні погляди Т. Шевченка. Іноді, розмірковуючи про своїх читачів, письменники спілкуються з ними. Так, у повісті "Музикант", Т. Шевченко вводить себе, як героя твору (як спостерігача та оповідача) тому, що творець (письменник) завжди є водночас і реципієнтом у момент, коли він починає писати. При цьому письменник залишається дуже стриманим, бо читач "...повинен здогадатися сам, чому оповідача огортає туга, коли він бачить неозорі поля, засіяні житом і пшеницею..." [1, 171].

Питання про "концепцію адресата мовлення" є дуже значним та важливим для історії літератури, так само, як і особливе відчуття та розуміння свого читача, слухача, народу. Більшість його віршів – цілий психологічний комплекс, де втілено всю людину, все її життя. Перед нами, писав О. Білецький, – "Не тільки велика кількість даних для зовнішньої біографії, але й ряд інших даних, що доповнюють уявлення про художні смаки і естетичні погляди Т. Шевченка, про його наукові інтереси" [1, 231].

Але поряд з уявленням адресата, існують ще, так звані напівумовні звертання до читачів, нащадків. Так "Щоденник"

Шевченка важливий матеріал для уявлення психології художньої творчості поета. Щоденник письменника, як відомо – явище неординарне, часто містить інтимну, приватну інформацію про автора. Так, зовсім не розраховуючи на майбутнього читача, Шевченко писав свій "Щоденник". "Шевченків щоденник, - писав Білецький, - один з небагатьох творів, що розкриває автора то в тяжких роздумах, то в записаних трагічних і огидних подіях життя..." [1, 238]. Але, у "Щоденнику" поряд із іншими записами про життя, є записи про враження від книжок. Так, випадково прочитав книжку з естетики польського філософа-ідеаліста Лібелята, Т. Шевченко записує свої враження та заперечення у "Щоденник", "протиставляючи ідеалістичній системі матеріалістичні погляди на мистецтво" [1, 241]. Але, навіть в цьому "інтимному просторі" тексту було місце для так званого внутрішнього читача. Так, слушно є думка дослідників про те, що цей "Щоденник", "Журнал" був посланням майбутньому невідомому читачеві, нащадку. Цим він є унікальним, бо дає змогу глибше зрозуміти естетичну та філософську концепцію автора, його певну позицію щодо свого оточення.

Як відомо, література є особливою системою соціального комунікування, в якій кожний художній текст має в своїй основі "образ аудиторії", який впливає на реальну аудиторію, тобто сам факт існування художнього твору свідчить про те, що він створений письменником не для власного користування, а для того, щоб його читали.

Через естетичне, через особистий простір читача та письменника, О. І. Білецький вдало дослідив творчість Кобзаря, приділивши при цьому особливу увагу питанню рецептивної естетики. Читацький простір Т. Шевченка – це звернення до читачів-загадкових, уявлених співбесідників, читачів-нащадків, читачів-авторів.

Т. Шевченка перекладали, вивчали, поширювали в читацьких масах всюди, де тільки жили слов'яни. Поети слов'янських країн були переконані в дієвості поетичного слова, намагалися змусити земляків усвідомити своє національне, соціальне й культурне призначення як нації. "Співзвучність багатьох поезій Т. Шевченка, – пише О. Білецький з творчим інтересом кращих європейських письменників свідчить, що глибокі хвилюючі ідеї поета-революціонера були близькими передовим представникам світової літератури..., бо Шевченко розумів, що боротьба проти царизму повинна розгорнутись в масовий народний рух, охопивши собою всі слов'янські і неслов'янські народи" [2, 261].

Інтерес О. Білецького до цих досліджень був викликаний з двох причин. Перша – це спроба осмислити місце літературної спадщини Т. Шевченка в контексті Західних (польська, чеська) та Південно-Західних (болгарська, хорватська) літератур. З цією метою він звертається до праць мовного, історико-літературного,

культурологічного характеру. Друга – їх роль у духовному житті поляків, чехів, болгар, хорватів зокрема літературному процесі.

Порушені О. Білецьким проблеми перекладу, виникли не випадково. На наш погляд, з різних причин. Безперечно, перша з них, пов'язана з вивченням світового значення творчої спадщини Т. Шевченка. Подібно до багатьох слов'янських поетів, Т. Шевченко мав тісний зв'язок зі світовою культурою. Протягом усього свого життя він підтримував інтернаціональні контакти, вивчаючи культуру та духовне життя інших народів [2, 7]. Друга – з активним вивченням проблем міжлітературних взаємин, і в зв'язку з цим художнього перекладу як проблеми порівняльного літературознавства.

Факт, що цілком різні читачі по-різному піддаються впливові "дійсності" окремого тексту, достатньо наочний приклад того як літературний текст трансформує читання у творчий процес, що далекий від простої перцепції написаного. Літературний текст активує наші власні здібності, надаючи нам змогу відтворювати світ, представлений у тексті. Продуктом цієї творчої активності є те, що можна було б назвати дійсним виміром тексту. Цей дійсний вимір не є самим текстом, не є уявою читача.

Формуючи власний теоретико-методологічний підхід до явищ літературного процесу, О. Білецький, одним із перших розглянув проблему читача не лише як соціологічну, але як проблему естетичну. Як відомо аналогічні думки зустрічаються, в працях В. Халізева "Теория литературы", В. Ізера "Процес читання. Феноменологічне наближення", Д. Наливайка "Українська література в системі літератур Європи і Америки XIX–XX ст.", М. Зубрицької "НОМО LEGENS: читання як соціокультурний феномен".

Формулюючи свою методологію дослідження літератури як певної системи у своїй праці "Про одне з чергових завдань історико-літературної науки (вивчення історії читача)" (1922 р.), О. Білецький наголошує на таких принципах, обов'язкових для історико-літературного дослідження: 1. Вивчення обставин, що обумовили аналіз літературного твору(складання бібліографій, критика тексту, історія написання твору, а також дані про письменника). 2. Аналіз твору з точки зору сюжету, композиції, жанру, стиля. 3. Обов'язкове з'ясування ролі традицій, відношення твору до попередніх фактів та сучасних. 4. Вплив твору на подальший розвиток літератури та сприйняття цього твору сучасниками та майбутніми читачами. Особливої уваги приділяє О. І. Білецький питанню про читача, як учасника літературного процесу бо, саме завдяки дослідженню читача, його історії можливо дати об'єктивну відповідь на питання про вибір матеріалу для історико-літературного вивчення. Але постає питання, яким шляхом йти?

Як відомо, було декілька пропозицій. Перша, – за словами О. Білецького, – вважати "предметом цього вивчення все, що

дійшло до нас у словесній формі" [3, 265], другий аспект – приділити увагу переважно поезії, вивченню творів, ознакою яких є "художній задум, художній ефект", при цьому необхідно брати до уваги вивчення "читацьких смаків", які постійно еволюціонують. Отже, не все, що дійшло до нас у словесній формі може стати предметом для вивчення. Необхідним стає відбір, критерієм якого є відгуки читачів. В багатьох випадках автор орієнтується на конкретного читача. В певному сенсі читач виступає співавтором книги, а це означає, що фігура читача виникає з самих витоків як художнього твору, так і літературного процесу. Письменник сам створює свого читача. Читачі відкривають нам красу твору, створюють ідею. Але, слід враховувати, що читацька маса "неоднорідна за своїм складом" тому, що історія літератури є історією літератури усього народу, а не тільки "дворянства та інтелігенції". Тобто читач малює героїв твору за своїм образом, в залежності від того класового середовища, в якому він знаходиться. В різні епохи культура набуває тієї тональності, яку задає певна суспільна група, що рухає культуру вперед. Саме цим підтверджується думка О. Потебні про те, що один образ може набувати специфічного змісту в залежності від ситуації та читацького сприйняття.

Проблемі читача як проблемі рецептивного характеру, приділяється важливе значення, зокрема німецькими літературознавцями з Констанського університету (Г. Яусс, В. Ізер), які обґрунтували і розвинули естетику рецепції, дослідивши питання про читача-адресата". В. Ізер зокрема стверджує, що для теорії літератури важливим є значущість літературного твору, яку породжує не сам текст, а реципієнт, який намагається зробити текст зрозумілим. На їхню думку, художній досвід може мати різносторонній аспект – бути рецептивним (сприймаючим) та продуктивним (творчим).

Без історії читача література "однобічна". Лише у свідомості читачів твір є художнім або нехудожнім; сходження, яке ніколи не можна передбачити є сходження в одній точці тексту і читача. Творча діяльність не має сенсу без тієї маси читачів, які сприймають художній твір.

Сьогоднішня література, як і література ХХ століття, зосереджує увагу на новаторстві та експерименті. Змінилася роль автора, - він перетворився із спостерігача на учасника подій.

Естетична концепція Т. Шевченка – це концепція сприйняття світу. Як слушно зауважує Т. Бовсунівська: "...не тільки прийнявши "естетичні орієнтири" романтиків, а й втілюючи їх з усією виразністю у художніх творах, Шевченко репрезентував розуміння історизму, світ нової чутливості – явні ознаки романтизму при їх абсолютизації" [4, 299].

Сприймання поетичних текстів Т. Шевченка як естетичних феноменів, цінність яких засвідчують міжслов'янські мовно-

літературні зв'язки, зокрема численні переклади творів Шевченка іншими слов'янськими мовами – цікавий аспект у дослідженні рецептивної естетики шевченкознавчих праць О. І. Білецького.

Як слушно писав Т. С. Еліот, якщо поезія "не дає насолоди і не випливає на життя, це просто не поезія. Якщо б насолодою все вичерпувалось, сама б ця насолода була не вищого порядку" [5, 59].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький О. І. Зібрання праць у 5-т. / Білецький О. І. – К.: 1965. – Т. 2.
2. Білецький О. І. Про переклад творів Т. Шевченка на інші слов'янські мови / Білецький О. І. (зберігається у фонді Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва м. Києва, Фонд № 30, опис 1, №13; відсутній початок і закінчення, 1961).
3. Білецький О. І. Зібрання праць у 5-т. / Білецький О. І. – К.: 1965 – Т. 3.
4. Бовсунівська Т. В. Історія української естетики першої половини ХІХ століття / Бовсунівська Т. В. – К.: Вид. Дім Д. Бураго, 2001. – 344 с.
5. Еліот Т. С. Назначение поэзии. Статьи о литературе / Элиот Т. С. – К.: AirLand, 1996. – 184 с.

Надійшла до редколегії 11.03.14

Шевченко Г.

Рецептивная эстетика в шевченковедческих работах А. И. Белецкого

Рассматриваются вопросы взаимодействия автора и читателя в свете рецептивной эстетики, а также литературно-эстетические позиции Т. Шевченко в оценке А. И. Белецкого. Шевченковедческие работы А. И. Белецкого занимают важное место в компаративных поисках ученого, разработке методики исследования материала. Подобные исследования произведений Т. Шевченко открывают прямой путь к изучению более общих закономерностей развития славянских литератур. Этой проблеме академик А. И. Билецкий придавал большое значение. Идеи его были глубоки, с опережением на несколько десятилетий. Остаются актуальными они и для современного литературоведства.

Ключевые слова: рецептивная эстетика, компаративистика, автор, читатель.

Shevchenko G.

Receptive aesthetics in works about T. Shevchenko of O. I. Biletskyi

We consider the question of interaction of the author and the reader in a circle of receptive aesthetics and literary-aesthetic positions of T. Shevchenko in the evaluation of O. I. Biletskyi. Works about T. Shevchenko of O. I. Biletskyi are prominent in search of comparative researches of scholar, developing methods of research materials. Similar studies of T. Shevchenko open a direct way to study the patterns of development of a common slavic literatures. Academic O. I. Biletskyi paid much attention to this problem. His ideas were profound ahead a few decades. They remain relevant to contemporary literary.

Key words: receptive aesthetics, comparative, reader, author.